

ФОРМУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

Розглянуто становлення та розвиток фермерського сектору. Здійснено групування фермерських господарств за розміром земельної площі. Досліджено структуру сільськогосподарських угідь та проблеми забезпечення фермерських господарств земельними ділянками. Обґрунтовано шляхи подальшої трансформації фермерства.

Ключові слова: фермерське господарство, фермерське землекористування, земельна площа, структура сільгоспугідь, власність на землю, оренда земельних ділянок.

I. Вступ

Земельна реформа, що проводиться в Україні, зумовлює розвиток різних форм власності, різноманіття землекористувань і землеволодінь. Поряд з державними та колективними сільгоспідприємствами створюються об'єднання орендних колективів, спілки кооперативів, акціонерні товариства, фермерські господарства та їхні асоціації.

Переваги фермерського господарства полягають у високій матеріальній заінтересованості його працівників у кінцевих результатах роботи, поліпшенні якості продукції, порівняно простій організації виробництва, невеликих витратах праці й засобів виробництва. Необхідно враховувати й моральний чинник. Адже у фермерському господарстві розкривається творчий потенціал селянина, що поєднує в одній особі як працівника-виконавця, так і підприємця, управлінця. З розвитком фермерства в сільському господарстві формується новий уклад, що являє собою систему індивідуального ведення господарства зі своїм самоврядуванням, організацією виробництва та збуту продукції, вільним вибором роду діяльності й способу життя.

На сучасному етапі розвитку сільського господарства створення і функціонування фермерських господарств пов'язане з певними труднощами. Вони викликані великими капітальними витратами на облаштування ферм, недостатнім матеріально-технічними забезпеченням, відсутністю належної виробничої та соціальної інфраструктури (постачання, збут продукції, культурно-побутове й сервісне обслуговування), зниженням соціальної захищеності селян. Принципово важливе значення мають також такі проблеми, як визначення розмірів земельних наділів, оптимальної структури виробництва фермерських господарств, прогнозування вро-

жайності, правильна організація території, облаштування ферм, розміщення елементів виробничої та соціальної інфраструктури.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити проблеми формування фермерського землекористування та землеволодіння в Запорізькій області.

III. Результати

Фермерські господарства в Запорізькій області почали створюватись у 1991 р. Для цього із земель запасу було виділено 209 тис. га, або 9% площі сільськогосподарських угідь.

Масове становлення фермерства розпочалося у 1992 р. і найбільш бурхливо проходило в 1993–1995 рр. У цей час фермерський сектор поповнився понад 1,5 тис. господарств і на кінець 1995 р. становив 1695 одиниць, а площа сільгоспугідь у їхньому користуванні становила 53,8 тис. га, з яких 50,5 тис. га – рілля [1].

За період 1996–2006 рр. кількість фермерських господарств у області зросла на 1054 одиниці, або на 61,7%. У 2006–2010 рр. відбулося скорочення їх кількості в області на 22 одиниці, хоча загальна площа земель, які перебувають у їхньому користуванні, зросла на 21,4 тис. га. Найбільше зростання площі фермерського землеволодіння та землекористування відбулося у Вільнянському, Кам'янсько-Дніпровському, Чернігівському, Якимівському районах. У чотирьох районах області – Василівському, Орхівському, Розівському, Токмацькому – за останні п'ять років площі фермерських земель скоротилися (табл. 1).

За розмірами фермерські господарства можна поділити на три групи:

1) дрібноземельні формування площею до 10 га землі. Вони характеризуються низькою технічною оснащеністю, працює в таких господарствах переважно один працівник;

2) середньоземельні господарства (розмір земельного наділу – 11–50 га). Це сімейні фермерські господарства, які мають

власну техніку та здійснюють сезонний найм робочої сили;

3) великоземельні господарства (понад 50 га). Тут непогане забезпечення технікою, практикується постійне використання най-

маних працівників та оренди землі, в тому числі земельних часток (паїв) колишніх членів колективних (кооперативних, акціонерних) сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 1

**Кількість та площа фермерських господарств
в адміністративно-територіальних утвореннях Запорізької області у 2006 та 2010 р.**

Адміністративний- район, місто	Рік			
	2006		2010	
	Кількість, од.	Площа, тис. га	Кількість, од.	Площа, тис. га
Бердянський	99	10,440	105	12,495
Василівський	198	19,728	125	15,198
Великобілозерський	65	3,206	65	3,206
Веселівський	195	22,689	211	22,765
Вільнянський	172	20,888	182	27,105
Гуляйпільський	50	3,718	87	5,515
Запорізький	159	13,819	160	14,251
Кам'яно-Дніпровський	93	12,788	90	16,157
Куйбишевський	104	14,350	105	15,810
Мелітопольський	116	13,407	118	13,648
Михайлівський	124	8,133	92	10,452
Новомиколаївський	103	10,400	106	10,853
Оріхівський	204	32,178	211	32,071
Пологівський	141	12,047	116	12,080
Приазовський	363	20,680	366	20,703
Приморський	42	10,221	45	11,574
Розівський	58	5,140	58	5,128
Токмацький	186	12,681	184	12,346
Чернігівський	134	18,162	139	22,204
Якимівський	141	15,694	160	18,246
м. Бердянськ	–	–	–	–
м. Запоріжжя	–	–	1	0,00008
м. Мелітополь	–	–	–	–
м. Токмак	2	0,033	2	0,032
м. Энергодар	–	–	–	–
По області	2749	280,404	2727	301,839

Примітка. Складено за даними Головного управління Держкомзему в Запорізькій області.

Результати групування фермерських господарств Запорізької області за розміром земельної площі свідчать, що найбільша кількість – 868 одиниць, або 38% – знаходиться в групі 20–50 га. Фермерських господарств площею більше ніж 10 га налічується 254 (11%), а площею, що перевищує 50 га, – 778 (34%). Близько 1% обстежених фер-

мерських господарств мають до 3 га сільськогосподарських угідь кожне, а 7,7% не мають таких угідь взагалі (табл. 2). У користуванні цих фермерських господарств знаходяться землі житлової забудови, землі лісового та водного фонду, природоохоронного та історико-культурного призначення.

Таблиця 2

**Групування фермерських господарств Запорізької області
за розміром земельних площ станом на 01.01.2011 р.**

Площа землі на одне господарство, га	Кількість гос- дарств, що мають землю, од.	Частка в загальній кількості гос- дарств, %	Загальна площа с.-г. угідь, га	Частка в загальній площі с.-г. угідь, %	Середній розмір с.-г. угідь одного господарст- ва, га
До 3	19	0,8	38,0	0,0	2
3,1–5	32	1,4	134,0	0,0	4
5,1–10	203	8,9	1585,0	0,5	8
10,1–20	207	9,1	3279,0	1,0	16
20,1–50	868	38,0	33593,0	9,9	39
50,1–100	251	11,0	18553,0	5,5	74
100,1–500	375	16,4	86981,0	25,7	232
Понад 500	152	6,7	194421,0	57,4	1279
не мають площ сільгоспугідь	176	7,7	-	-	-
Усього	2283	100,0	338584,0	100,0	148

Примітка. Складено за даними [1].

Станом на 01.01.2011 р. у Запорізькій області було зареєстровано 2,7 тис. фермерських господарств, у розпорядженні яких знаходилось 301,8 тис. га землі. На одне господарство в середньому припадало 148,3 га сільськогосподарських угідь і 145,0 га орних земель.

Різноманітність і неоднорідність фермерських господарств можна розглядати як аргумент щодо їхньої пристосованості до економічних та природних умов. По території області середній розмір фермерського гос-

подарства помітно відрізняється, аналогічно тому, як це характерно і для інших видів сільськогосподарських підприємств. Найбільші середні розміри ферм зосереджені у Вільнянському, Кам'янсько-Дніпровському, Приморському районах – від 210 до 300 га сільгоспугідь. У користуванні фермерів Великобілозерського, Запорізького, Мелітопольського, Розівського районів перебуває в середньому від 70 до 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 3).

Таблиця 3

**Середні розміри фермерських господарств Запорізької області
у 1996–2011 рр., га (на початок року)**

Адміністративний район	Рік							
	1996		2001		2006		2011	
	с.-г. угіддя	з них рілля	с.-г. угіддя	з них рілля	с.-г. угіддя	з них рілля	с.-г. угіддя	з них рілля
Бердянський	37,0	35,5	80,2	79,4	128,5	126,7	137,7	134,9
Василівський	29,7	27,2	105,7	92,8	163,5	155,1	169,0	164,2
Великобілозерський	44,4	39,8	35,6	35,3	48,6	48,6	71,5	71,5
Веселівський	32,8	31,0	46,1	44,6	112,9	112,5	153,5	151,8
Вільнянський	20,3	18,6	84,2	83,4	174,3	171,7	212,8	211,3
Гуляйпільський	41,6	39,4	79,7	73,5	91,5	83,4	123,7	111,5
Запорізький	23,2	21,9	68,3	66,5	93,8	90,5	97,0	93,5
Кам'янсько-Дніпровський	43,1	42,7	121,8	121,2	136,0	135,2	293,7	293,1
Куйбишевський	30,9	29,1	105,2	104,0	136,3	127,4	150,9	141,6
Мелітопольський	21,2	18,1	53,4	49,3	78,5	75,5	99,6	95,6
Михайлівський	22,2	22,1	49,1	48,6	115,1	113,6	187,8	184,5
Новомиколаївський	34,0	33,6	74,9	73,7	115,2	113,8	176,0	172,5
Оріхівський	39,8	38,6	130,8	128,1	147,7	142,1	142,2	141,4
Пологівський	24,9	23,3	47,9	27,2	88,0	64,4	108,6	86,5
Приазовський	30,4	26,6	38,1	33,1	86,5	86,0	114,5	114,3
Приморський	17,0	15,3	106,0	103,8	209,3	205,2	269,1	264,1
Розівський	47,8	47,8	71,9	66,3	92,8	91,9	91,5	91,1
Токмацький	44,3	42,0	56,1	54,4	74,9	72,8	125,7	123,6
Чернігівський	32,4	31,6	137,6	131,0	130,1	130,1	165,5	165,5
Якимівський	28,0	22,4	157,0	154,4	125,6	125,2	155,3	154,8
По області	31,8	29,8	78,6	75,4	115,1	111,3	148,3	145,0

Примітка. Складено за даними [1; 2].

Темпи зростання середніх розмірів фермерських господарств Запорізької області уповільнюються. Так, якщо у 1996–2001 рр. вони становили 247%, у 2001–2006 рр. – 146%, то вже у 2006–2011 рр. – лише 129%.

Зростання середнього розміру сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах є важливим показником їхнього розвитку з огляду на те, що в сільському господарстві розмір землеволодіння та землекористування є основою концентрації виробництва.

Відомо, що прибутковість виробництва значною мірою залежить від розмірів земельної площі, яка припадає на одне фермерське господарство. Ця тенденція властива і Запорізькій області. Найбільш високим рівнем рентабельності (41%) характеризуються фермерські господарства із середнім розміром сільськогосподарських угідь понад 1000 га. Тоді як, наприклад, рівень рентабельності фермерських господарств, які мають у користуванні 20–50 га сільськогосподарських угідь, становить лише 20%. Є винятком господарства з площею сільськогос-

подарських угідь до 3 га. У них показник чистого прибутку у розрахунку на 1 га становить 7,7 тис. грн, що у два рази вище, ніж аналогічний показник фермерських господарств з розміром землекористування понад 500 га. Пояснити це можна тим, що земельні ділянки у цих господарствах повністю перебувають у приватній власності, що змінює ставлення суб'єктів господарювання до інтенсивності та ефективності їхнього використання. Певну роль також відіграє і набір сільськогосподарських культур, які вирощуються в невеликих за площею господарствах. В основному це високорентабельні овочеві та баштанні культури.

Порівняно з агроформуваннями суспільного сектору, фермери мають більшу частку ріллі у структурі земельних угідь. Розораність фермерських земель у Запорізькій області впродовж останніх десяти років коливається в межах 93–94%. Решта земель зайняті сіножатями, пасовищами, плодовими насадженнями; господарськими будівлями, дворами, шляхами і прогонами; лісами та іншими лісовкритими площами, іншими об'єктами.

Високий рівень розораності земельних наділів фермерських господарств поки що не створює серйозної екологічної загрози для ґрунтів і водних джерел з огляду на їхню невелику вагу в загальній площі земель. До того ж вони розташовані серед земель суспільного сектору, частка ріллі в якому останнім часом постійно скорочується. Проте, якщо в майбутньому площа фермерського землекористування істотно розшириться, а частка земель в обробітку залишиться на тому самому високому рівні, то це може спричинити активізацію ерозійних процесів на ґрунтах.

Основою аграрного виробництва будь-якого укладу є земля. Визначальна роль землі у сільському господарстві залежить не тільки і навіть не стільки від її якості та способу господарювання, скільки від того, хто нею володіє і несе перед суспільством особисту відповідальність за її раціональне й ефективне використання.

У світі найбільшого поширення набула приватна власність на землю. З точки зору раціонального її використання, збереження і примноження родючості ґрунту, більший ефект приватна власність дає тоді, коли власник земельної ділянки сам веде на ній господарство. Завдяки цьому в більшості західних країн основна маса фермерів є власниками землі, а деякі з них орендують землю частково.

Фермери Запорізької області станом на 01.01.2011 р. були переважно землекористувачами: із загальної площі обстежених у них земель (301,8 тис. га) лише 23,1 тис. га (7,6%) були у приватній власності.

Суттєвою перешкодою на шляху створення фермерських господарств є проблеми виділення земель. Найбільш реальним неконфліктним джерелом виділення землі для ведення фермерських господарств є землі запасу та резервного фонду населених пунктів, які не надані у власність або користування. Ці землі перебувають у державній власності і надаються фермерським господарствам у постійне користування. На початок 2011 р. у фермерів області було зосереджено 53,3 тис. га таких земель, що

становило 17,7% від їхньої загальної земельної площі.

Ще одним джерелом земельних ресурсів, які виділяються фермерам, є землі лісового та водного фонду. Згідно із земельним законодавством, вони можуть надаватися в тимчасове користування і мають другорядне значення для розвитку фермерства.

Паювання землі колективних та інших недержавних сільськогосподарських підприємств, надання паям статусу приватної власності з правом вільного розпорядження ними їх власниками урізноманітнює способи розширення земельних ділянок фермерських господарств. Одержані у приватну власність земельні частки (паї) частіше надаються в оренду вже діючим фермерам, ніж використовуються для створення нових господарств. На початок 2011 р. земельні ділянки орендували 1063 фермери, площа орендованих земель становила 225,6 тис. га (74,8% від загальної площі земель фермерського сектора).

У фермерському секторі Запорізької області більшого поширення набула довгострокова оренда земельних ділянок: у довгостроковій оренді (від 5 до 50 років) перебуває 143,7 тис. га, у короткостроковій оренді (від 1 до 5 років) – 81,9 тис. га (табл. 4).

Усі землі перебувають у довгостроковій оренді у фермерів Бердянського, Василівського, Веселівського, Вільнянського, Запорізького, Чернігівського районів, м. Запоріжжя та м. Токмак; у Новомиkolaївському районі фермери орендують усю землю на строк до п'яти років. Порівняно з 2007 р. площі орендованих земель довгострокового користування скоротилися у Василівському та Розівському районах, тоді як в інших – збільшилися або лишилися без змін.

У довгостроковій оренді землі більшу зацікавленість має орендатор. Пов'язано це, наприклад, з тим, що при довгостроковій оренді порівняно легше можна скласти схему сівозміни. Іншим аргументом на користь довгострокової оренди є те, що фермер, крім мінеральних добрив, може вносити й органічні добрива, які діють протягом 5–6 років.

Таблиця 4

**Оренда земельних ділянок фермерськими господарствами
Запорізької області у 2006 та 2010 р., га**

Адміністративний район, місто	Рік			
	2006		2010	
	довгострокове користування	короткострокове користування	довгострокове користування	короткострокове користування
Бердянський	7148,09	–	9305,31	–
Василівський	14706,12	–	11138,12	–
Великобілозерський	202,99	865,20	202,99	865,20
Веселівський	16993,42	–	17760,84	–
Вільнянський	16817,22	922,51	23782,77	–
Гуляйпільський	111,60	1510,61	139,01	3478,62
Запорізький	10623,88	–	107,62	–
Кам'янсько-Дніпровський	–	9003,69	242,57	12130,24
Куйбишевський	6467,28	3777,22	7329,27	4840,11

Адміністративний район, місто	Рік			
	2006		2010	
	довгострокове користування	короткострокове користування	довгострокове користування	короткострокове користування
Мелітопольський	10749,82	584,66	11229,87	340,65
Михайлівський	5117,92	690,97	8133,91	106,88
Новомиколаївський	–	7882,03	–	8345,35
Оріхівський	62,55	25042,36	62,55	25002,03
Пологівський	7661,20	1470,42	8261,49	1455,05
Приазовський	10354,72	1361,58	10354,72	1361,58
Приморський	1643,09	7399,88	3518,81	6986,72
Розівський	2516,22	507,32	2508,87	507,32
Токмацький	–	3454,00	–	3199,00
Чернігівський	13946,00	–	18369,00	–
Якимівський	543,15	102,43	612,32	13277,42
м. Запоріжжя	–	–	0,0759	–
м. Токмак	32,00	–	32,00	–
По області	125697,26	74716,07	143746,79	81896,17

Примітка. За даними Головного управління Держкомзему в Запорізькій області.

IV. Висновки

У розвитку фермерського сектору Запорізької області простежуються дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається укрупнення фермерських господарств шляхом об'єднання кількох розташованих по сусідству в одне; з іншого – припинення діяльності малих ферм. Такі процеси зумовлені, передусім, високими цінами на паливно-мастильні матеріали, техніку, будівельну та іншу промислову продукцію для села; недостатніми пільгами в кредитуванні фермерських господарств; труднощами збуту готової продукції тощо. У цих умовах об'єднання фермерських господарств та створення порівняно великих за площею землекористування ферм, зростання в останніх рівня концентрації матеріальних і фінансових ресурсів є необхідною умовою виживання, а

припинення діяльності малих ферм – наслідок їхньої неконкурентоспроможності.

У майбутньому будуть виживати ті фермери, які об'єднуються у спілки, асоціації тощо. Сконцентрувавши техніку, матеріальні засоби, фінансові ресурси в одних руках, вони зможуть переборювати певні труднощі та створювати фундамент для здійснення господарської діяльності на перспективу.

Список використаної літератури

1. Фермерські господарства Запорізької області у 2010 р. : статистичний збірник. – Запоріжжя : Головне управління статистики в Запорізькій області, 2011. – 78 с.
2. Фермерські господарства Запорізької області у 2005 р. : статистичний збірник. – Запоріжжя : Головне управління статистики в Запорізькій області, 2006. – 66 с.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2012 р.

Мордвинова И.А. Формирование фермерского землепользования в Запорожской области

Рассмотрены становление и развитие фермерского сектора. Осуществлено группирование фермерских хозяйств по размеру земельной площади. Исследованы структура сельскохозяйственных угодий и проблемы обеспечения фермерских хозяйств земельными участками. Обоснованы пути дальнейшей трансформации фермерства.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, фермерское землепользование, земельная площадь, структура сельскохозяйственных угодий, собственность на землю, аренда земельных участков.

Mordvinova I. Formation of farm land in Zaporizhzhia region

The formation and development of the farming sector is considered. The grouping of farms by size of land area is made. The structure of agricultural land and problems of farmland is studied. The ways of further transformation of farming are substantiated.

Key words: farm, farm land, land area, agricultural structure, ownership, lease of land.